

Oratie Nadja Jungmann

De nieuwe kleren van de keizer

Over het belang van de maatschappelijke balans
tussen crediteuren en debiteuren

4 december 2025

Voor Peter, Rik, Michiel, Arlette, Vasco, Marilou, Tom, Daan & Floor

1 INLEIDING	5
2 HET HEERSENDE BELEIDSNARRATIEF	7
3 DE BELEIDSINZET VAN DE AFGELOPEN JAREN	9
Terugdringen onnodige incasso en kostenoploop	10
Verlagen van drempels naar schuldhulp	12
4 DE RESULTATEN VAN DE INZET	13
De resultaten achter de voordeur	13
De resultaten in de ontwikkeling van de problematiek	14
5 DE BALANS BLIJFT VERSCHUIVEN	16
Halvering van de duur van schuldregelingen	16
6 ONJUISTE BEELDEN VERTROEBELEN HET DEBAT	17
De problematiek is niet zonder meer verdrievoudigd	19
De onderbouwing van de MvT deugt niet	21
7 PERSOONLIJKHEIDSKENMERKEN: RISICOFACITOR VOOR SCHULDEN ...	23
De rol van persoonlijkheidskenmerken bij uitval, terugval en coaching	25
De nieuwe kleren van de keizer	26
Verhouding tot onder meer life events, laaggeletterdheid en LVB	27
Relatie tussen persoonlijkheidskenmerken en chronische stress	29
8 DE BALANS NIET VERDER FUNDAMENTEEL VERSCHUIVEN	30
Respecteer het recht op verhaal	30
Breng proportionaliteit en motivering niet in het geding	30
Tart moral hazard en maatschappelijk draagvlak niet	30
9 ONDERZOEKS- EN BELEIDSAANBEVELINGEN	31

Werk veel maatregelen uit het nationaal programma verder uit.....	31
Ontwikkel veel meer maatregelen gericht op de context.....	31
Geef persoonlijkheidskenmerken een plek in de aanpak, educatie en coaching	32
Grijp actief in ter bescherming	33
DANKWOORD	33

Geachte Rector Magnificus,
Geachte Decaan,
Leden van het Curatorium van de Bregstein-leerstoel gericht op bijzondere aspecten van
het privaatrecht en de bestuursleden van de M.H. Bregstein-stichting
Collega's, vertegenwoordigers uit de schuldhulpverlening en de incasso
Familie, vrienden en toehoorders,

1 Inleiding

U bent hier vandaag op deze prachtige locatie omdat ik aan de Bregstein-leerstoel ben benoemd tot bijzonder hoogleraar bijzondere aspecten van het privaatrecht met als aandachtsgebied schuldenproblematiek. In die rol wil ik met u met een rechtssociologische bril kijken naar mijn vakgebied.

Maar voordat ik daar aan begin, wil ik u laten meevoelen wat maakt dat het onderwerp van de schuldenproblematiek mij nu al meer dan 25 jaar bezighoudt. Dat is niet in de eerste plaats mijn interesse in het recht of de balans an sich. Het is mijn betrokkenheid bij de impact van het recht op al die mensen die diep, diep in de schulden zitten en bij wie de financiële problemen een wissel trekken op hun welzijn. Ik ben met veel overtuiging en toewijding ambassadeur bij 113 Zelfmoordpreventie. Voor één op de vier à vijf mensen die uit het leven stapt, geldt dat de ervaren onoplosbaarheid van de schuldenproblematiek het fundament vormt van hun suïcidale gedachten.¹ Dat gold op enig moment ook voor Emine. We werken af en toe samen en ze zit hier vandaag op de derde rij. Elke keer dat ik het filmpje met haar zie, voel ik opnieuw waarom het zo belangrijk is dat we in de maatschappij én in de wetenschap aandacht hebben voor het voorkomen én oplossen van schulden.²

¹ <https://www.113.nl/actueel/nieuwe-factsheet-over-schulden-en-zelfdoding-gepubliceerd> Geraadpleegd 28 november 2025

² Het filmpje is afkomstig uit opleidingsmateriaal van 113 gericht op de sociaal-economische sector

Filmpje start en Emine zegt:

Je kan, als je geldstress hebt, kan je niet meer gezond denken. Nee. Heel raar.

Echt heel raar. Ik had die dag toevallig om een uur een afspraak bij de psychiater voor een andere situatie van mij. En toen ging zij uit het niets dingen benoemen.

Is het je partner? Is het privé? Je kinderen? Je werk? En op het laatst kwam ze op financieel. En bij financieel brak ik gewoon. Ik brak, maar echt als een kind die... Als een driejarige kind waarvan de snoep afgepakt was, bijvoorbeeld.

Dus ik huilde daar zo veel, dat ik gewoon echt... Ik jankte gewoon. Het was niet mijn huilen, maar het was meer om... Huilen om hulp. Totdat we eigenlijk echt in een crisismoment, of ik vooral, in een crisismoment terecht kwam.

Dat ik er even niet meer, niks meer zag zitten. Maar ook mijn leven gewoon voor mij niet meer waard was om verder te kunnen.

Het gaat nu goed met Emine en ik ben dankbaar dat je hier vandaag bent en dat ik dit filmpje mocht laten zien. Dank je wel.

En nu de feiten. In Nederland hebben bijna 750.000 huishoudens geregistreerde problematische schulden.³ Per jaar start nog geen 5 procent van hen aan een schuldregeling met zicht op een schuldevrije start.⁴ De schuldenproblematiek kost de samenleving minstens 8,5 miljard per jaar. Wie zich meldt bij de gemeentelijke schuldhelpverlening heeft dan gemiddeld bijna €40.000 aan openstaande rekeningen.⁵ De oudste schuld waarvoor mensen dan hulp zoeken is gemiddeld bijna 8 jaar oud.⁶ Een flink deel van de schuldlast bestaat uit bijkomende kosten (zoals rente en incasso- of deurwaarderskosten). Heb je een minimuminkomen en kun je drie keer €750 niet betalen, dan kun je zo op meer dan €8.500 aan extra kosten uitkomen. Door beslag op het

³ Dashboard CBS schuldenproblematiek. Geraadpleegd op 3 december 2025 <https://dashboards.cbs.nl/v5/SchuldenproblematiekInBeeld/>

⁴ Jaarverslagen NVVK 2015-2024

⁵ Jaarverslag NVVK. Geraadpleegd op 2 november 2025 <https://jaarverslag.nvbk.nl/2024/cijfers>

⁶ Jungmann, N., Oomkens, R., Suvee, A., & Tonnon, S. (2025) *Opbouw van problematische schulden: Van de eerste vordering tot de aanvraag van een schuldregeling*. Utrecht: Hogeschool Utrecht,

inkomen duurt het dan 181 maanden, dus ongeveer 15 jaar, voordat het beslag weer van het inkomen af is.⁷

In deze feiten en het verhaal van Emine zijn de grote problemen in mijn vakgebied te herkennen: de omvang van de schuldenproblematiek, de impact van incasso en het beperkte gebruik van schuldhulpverlening. Deze drie elementen vormen het hart van het huidige beleidsnarratief waarin het uitgangspunt luidt dat iedereen in de schulden kan raken door pech, een ingrijpende gebeurtenis of een laag inkomen. In dit licht is de beleidsinzet er vooral op gericht de bevoegdheden van schuldeisers te beperken en de drempels naar schuldhulpverlening te verlagen. De aanname dat mensen vooral door externe omstandigheden in de schulden terecht komen is dan ook overal terug te horen.

2 Het heersende beleidsnarratief

Zo zei Arjan Vliegenthart, tot voor kort directeur van het Nibud, afgelopen zomer in VPRO's Tegenlicht nog dat mensen vooral door ingrijpende gebeurtenissen zoals een scheiding, ontslag of ziekte in de schulden komen. Daardoor, zo zei hij, verliezen mensen de controle over hun financiën en komen ze in de knel.⁸ Deze manier van kijken ligt ook onder het Nationaal Programma Armoede en Schulden, het actuele beleidsprogramma dat staatssecretaris Nobel afgelopen juni naar de Tweede Kamer stuurde.⁹ Dit programma opent met een schets van alledaagse uitgaven zoals boodschappen, een nieuwe broek of een verjaardagscadeau, en beschrijft hoe bij geldzorgen elke rekening stress en schaamte veroorzaakt. Wie moeite heeft de eindjes aan elkaar te knopen, zo staat er, ziet schulden op de loer liggen en kan terechtkomen in een vicieuze cirkel van -letterlijke tekst- "aanmaning op aanmaning, boete op boete en incasso op incasso". Ook wie in principe voldoende inkomen heeft, kan volgens deze tekst verstrikt raken in armoede of schulden, bijvoorbeeld door een scheiding, (chronische) ziekte of het verlies van een baan.¹⁰

Zowel bij Arjan Vliegenthart als in het Nationaal Programma klinkt het beeld door dat het vooral overmacht is waardoor mensen in de schulden komen. Dat beeld is nu al een jaar

⁷ Moerman, A., & Jungmann, N. (2023) *Schulden klein houden en perspectief bieden: Naar een paradigmashift in de incasso waar zowel schuldeisers als debiteuren van profiteren*. Utrecht: Hogeschool Utrecht; Landelijke Organisatie Sociaal Raadslieden, Schuldingo

⁸ VPRO Tegenlicht. Geraadpleegd op 2 november 2025 <https://tegenlicht.vpro.nl/artikelen/nederland-schuldenland-arjan-vliegenthart-nibud>

⁹ Kamerstukken II 2024-2025 24 515 nr 799

¹⁰ Kamerstukken II 2024-2025 24 515 nr 799, p. 1

of tien jaar dominant in ons veld. Het werd gevoed door onder meer de documentaire *Schuldig*¹¹, door rapporten van de Nationale Ombudsman¹² en de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving¹³ en is al terug te zien in het eerste interdepartementale programma op ons terrein *De Brede Schuldenaanpak* dat staatssecretaris Van Ark krap tien jaar geleden naar de Tweede Kamer stuurde.¹⁴

Vandaag bespreek ik met u twee punten.

Ten eerste: het dominante beleidsnarratief is te eenzijdig en rust deels op wankelende aannames. We wijzen terecht naar pech, life-events en lage inkomens als veroorzakende factoren, maar houden persoonlijkheidskenmerken die bij een substantieel deel van de huishoudens óók een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van schulden buiten beeld. Dit resulteert in een onvolledige beleidstheorie.

Ten tweede: in de afgelopen jaren zijn de verhaalsbevoegdheden van schuldeisers flink beperkt. Een verdere beperking zal de schuldenproblematiek niet temmen.

¹¹ <https://www.human.nl/schuldig>

¹² Nationale ombudsman. (2016) *Burgerperspectief op schuldhelpverlening: Een onderzoek naar de ervaringen van burgers met gemeentelijke schuldhelpverlening* Den Haag: Nationale ombudsman. Nationale ombudsman. (2018) *Een open deur? Onderzoek naar de toegankelijkheid van de gemeentelijke schuldhelpverlening*. Den Haag: Nationale ombudsman

¹³ Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. (2017) *Eenvoud loont: Oplossingen om schulden te voorkomen*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2022). *Van schuld naar schone lei*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving

¹⁴ Kamerstukken II 2017-2018 24 515 nr. 431 pp 2-3

Als we écht van betekenis willen zijn voor mensen die worstelen met onbetaalde rekeningen én voor schuldeisers die betaling wensen, dan moeten we vooral gaan inzetten op het creëren van een context waarin we voor iedereen – en in het bijzonder voor mensen met een lage zelfcontrole, lage consciëntieusheid en een vermijdend temperament – de kans om in de schulden te komen fors terugbrengen. Dit vraagt maatregelen gericht op onder meer de consumentenbescherming en een andere inrichting van de overheidsbureaucratie. Het vraagt van ons dat we in de aanpak van schulden waaronder de vroegsignalering veel meer oog krijgen voor de impact van persoonlijkheidskenmerken op het aanvaarden van hulp, uitval en terugval. En dat we de opzet van financiële educatie en coaching zo doorontwikkelen dat we ook daar veel meer gaan aansluiten op verschillen in persoonlijkheidskenmerken. Ook vraagt het van ons dat we het gesprek durven aan te gaan wanneer mensen bescherming tegen zichzelf nodig hebben en hoe we daar meer in kunnen voorzien.

Om deze punten te maken, begin ik met een schets van de grote hoeveelheid nieuwe wetgeving, beleidswijzigingen en aanpassingen in de uitvoeringspraktijk die de afgelopen jaren zijn doorgevoerd. Ik zeg bewust schets, want zelfs op het scherm ben ik verre van compleet.

3 De beleidsinzet van de afgelopen jaren

In de afgelopen jaren is stevig ingegrepen in de verhouding tussen schuldeisers en mensen met schulden. Dat gebeurde via wetten die de verhaalspositie van schuldeisers beperkten, via het verlagen van drempels voor schuldhelpverlening en via wijzigingen in beleid en uitvoering. Zo werd in 2016 het beslagregister voor gerechtsdeurwaarders ingevoerd. Dit register voorkomt een onnodige opeenstapeling van beslagen en daarvan afgeleide onnodige kostenoploop. Dankzij de *Wet vereenvoudiging beslagvrije voet*¹⁵ houden mensen bij beslag tegenwoordig meestal het bedrag over waar ze recht op hebben. En met de *Herziening van het beslag- en executierecht*¹⁶ is een eind gekomen aan deurwaarders die mensen onder druk zetten door te dreigen met verkoop van een inboedel of auto die niets waard is of te dreigen met een uithuiszetting die nog helemaal niet aan de orde is. Bij beslag op een bankrekening hebben mensen tegenwoordig recht op een beslagvrij bedrag.

¹⁵ Wet vereenvoudiging beslagvrije voet, Stb. 2017, 110

¹⁶ Wet herziening beslag- en executierecht, Stb. 2020, 177

Ontwikkeling verhaal, incasso en schuldhulp

Beperking incassobevoegdheden

Vergroten toegankelijkheid en verlagen drempels schuldhulpverlening

Terugdringen onnodige incasso en kostenoploop

Ruimer geïnterpreteerd beperken ook de Wik¹⁷, de WKI¹⁸ en de Wsnp¹⁹ de mogelijkheden om vorderingen te innen. Door de invoering van de Wik en de WKI mogen incassobureaus geen misleidende logo's meer gebruiken, geen ongefundeerde kosten rekenen en mensen niet meer dag en nacht via alle kanalen benaderen. Door wetswijzigingen in de Wsnp is de wettelijke schuldsanering toegankelijker en korter geworden. De halvering van de looptijd in 2023 van 3 naar 1,5 jaar betekende ook een halvering van de opbrengst voor schuldeisers. Sinds de NVVK haar beleid wijzigde, hoeft een derde van de mensen die aan een schuldregeling begint niets meer af te lossen, ook niet als er feitelijk wel enkele tientjes afloscapaciteit in het budget aanwezig zijn.²⁰

¹⁷ Wet normering buitengerechtelijke incassokosten (Wet incassokosten / WIK), Stb. 2012, 140.

¹⁸ Wet kwaliteit incassodienstverlening (Wki), Stb. 2022, 186

¹⁹ Wet schuldsanering natuurlijke personen (Wijziging Faillissementswet i.v.m. sanering schulden natuurlijke personen), Stb. 1998, 445

²⁰ Moerman, A. J., & Jungmann, N. (2025) Schuldenvrij zonder aflossen: Het nulaanbod bij minnelijke schuldregelingen als nieuw fenomeen: Wenselijk en wettelijk toegestaan? *Tijdschrift voor Insolventierecht*, 2025(4), 125–132

Ontwikkeling verhaal, incasso en schuldhulp

Beperking incassobevoegdheden

Vergroten toegankelijkheid en verlagen drempels schuldhulpverlening

Naast deze fundamentele wijzigingen zijn er andere wets- en beleidswijzigingen die de verhoudingen beïnvloeden. Veel private schuldeisers zijn in meer of mindere mate sociale incasso gaan toepassen. Het CJIB heeft een ‘rode knop’: daarmee kan de schuldhulp de incassoprocessen na een aanmelding direct pauzeren. Het CAK voorkomt onnodige kostenstijgingen door mensen bij een betalingsregeling af te melden voor de bronheffing. De Belastingdienst en het UWV hebben speciale schuldenteams ingericht die na een intern signaal vanwege urgente of complexe problemen burgers binnen 24 uur opzoeken om de mogelijkheden van maatwerk te verkennen. Samen met onder andere de SVB bieden deze organisaties de betalingsregeling Rijk aan, waarbij burgers één betalingsregeling hebben voor alle vorderingen die zij bij deze partijen hebben.²¹

²¹ Een betalingsregeling Rijk. Geraadpleegd op 2 november 2025 <https://www.eenoverheidsincasso.nl/onze-partners>

Ontwikkeling verhaal, incasso en schuldhulp

Beperking incassobevoegdheden

Vergroten toegankelijkheid en verlagen drempels schuldhulpverlening

Verlagen van drempels naar schuldhulp

Er is ook veel gedaan om de drempels naar schuldhulp te verlagen. Zo is in de *Wet gemeentelijke schuldhulpverlening*²² vroegsignalering vastgelegd als gemeentelijke taak, is het recht op schuldhulp voor ondernemers in deze wet geëxpliciteerd en is de privacygrondslag verduidelijkt, zodat de AVG de hulp niet langer in de weg staat. Het Rijk nam stevige inkomensondersteunende maatregelen, waardoor het sociaal minimum in de berekeningen van het Nibud nu toereikend is.

Ook lokaal veranderde er veel. In bijna alle gemeenten zijn vrijwilligersprojecten en in veel gemeenten wordt schuldhulp aangeboden in de wijk, soms zelfs in speciaal daartoe ingerichte financiële huizen. Veel gemeenten hebben projecten specifiek gericht op jongeren en wie liever anoniem blijft, kan 0800-8115 bellen. Rechtbanken hebben tegenwoordig een schuldenfunctionaris die mensen met problematische schulden warm doorverwijst naar de gemeente.

²² Wet van 24 juni 2020 tot wijziging van de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening ten behoeve van de uitwisseling van persoonsgegevens, Stb. 2020, 239

Ontwikkeling verhaal, incasso en schuldhulp

Beperking incassobevogdheden

Vergroten toegankelijkheid en verlagen drempels schuldhulpverlening

U ziet aan dit weliswaar niet complete maar nu al bijna duizelingwekkende overzicht hoe groot de inspanningen zijn geweest om de schuldenproblematiek en het niet-gebruik terug te dringen.

4 De resultaten van de inzet

De resultaten achter de voordeur

De wets- en beleidswijzigingen die ik net benoemde zijn heel belangrijk geweest. Dankzij het verschuiven van de balans zakken mensen met schulden niet meer massaal door het bestaansminimum en zijn ze niet meer vogelvrij. Ze hoeven niet meer bang te zijn dat ze bij de supermarkt plotseling niet meer kunnen pinnen of te zwichten voor de druk van de deurwaarder omdat deze dreigt de wasmachine, de koelkast of hun scooter te verkopen.

Sinds 2021

Onder meer:

- Geen (dreigende) verkoop van inboedel of auto die niets waard is
- Geen risico op een lege bankrekening bij het pinnen
- Vaak een goed berekende beslagvrije voet
- Geen onnodige opeenstapeling van beslagen
- Geen incassobureaus die met onduidelijke kosten en logo's op onmogelijke tijden contact zoeken

Het rendement is ook in de cijfers te zien. Het aantal ambtshandelingen door gerechtsdeurwaarders halveerde van 3,1 miljoen in 2016 naar 1,6 miljoen in 2024. Ook de zwaardere maatregelen namen af: zowel het aantal loonbeslagen als het aantal aanzeggingen tot ontruiming daalde tussen 2016 en 2020 al met ongeveer 40 procent.²³

²³ Ter Voert, M. (2020). *Gerechtsdeurwaarders*. In C. Bijleveld, A. Akkermans, M. Malsch, B. Marseille, & M. Smit (Red.), *Nederlandse encyclopedie Empirical Legal Studies* (pp. 215–230). Boom Juridische uitgevers.

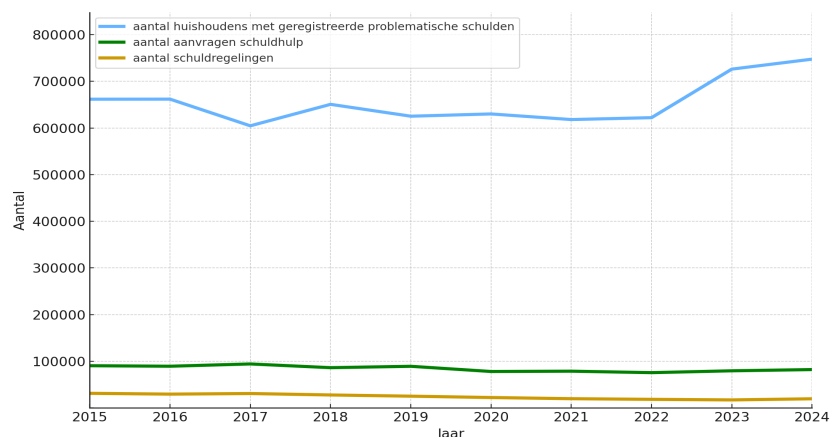
De resultaten in de ontwikkeling van de problematiek

Er is dus veel ten goede veranderd. En juist dat plaatst ons voor misschien wel de grootste puzzel in dit vakgebied. Want hoe kan het dat de druk op mensen met schulden zo is afgenomen, dat we dat duidelijk terugzien in de incassocijfers, dat er zoveel is geïnvesteerd in het verlagen van de drempels naar hulp, maar dat de schuldenproblematiek en het niet-gebruik daarentegen helemaal niet afnemen?

Op het scherm geeft de blauwe lijn de ontwikkeling van de schuldenproblematiek weer. U ziet dat het aantal huishoudens met geregistreerde problematische schulden al jaren vrij stabiel is en zelfs licht oploopt.²⁴ De groene lijn is een weergave van de hulpvragen.²⁵ Daaraan kunt u zien dat nog altijd slechts een tiende van de huishoudens met geregistreerde problematische schulden de stap naar hulp zet. En de gele lijn geeft weer dat daarvan slechts een derde start met een schuldregeling.²⁶

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Ontwikkeling schuldenproblematiek en beroep op schuldhulp

Een voor de hand liggende gedachte is dat de problematiek zonder alle maatregelen die ik net benoemde veel sterker zou zijn opgelopen. Maar daar ben ik niet van overtuigd. De economische literatuur laat zien dat armoede, schulden en werkloosheid doorgaans met

Centraal Bureau voor de Statistiek. *Gerechtsdeurwaarders in Nederland, kerncijfers 2020*. CBS. Geraadpleegd op 28 november 2025 <https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2021/gerechtsdeurwaarders-in-nederland-kerncijfers-2020>

Koninklijke Beroepsorganisatie van Gerechtsdeurwaarders. (2025) *Gerechtsdeurwaarders in Nederland: Kerncijfers 2024*. Den Haag: KBvG

²⁴ Dashboard CBS schuldenproblematiek. Geraadpleegd op 3 december 2026

<https://dashboards.cbs.nl/v5/SchuldenproblematiekInBeeld/>

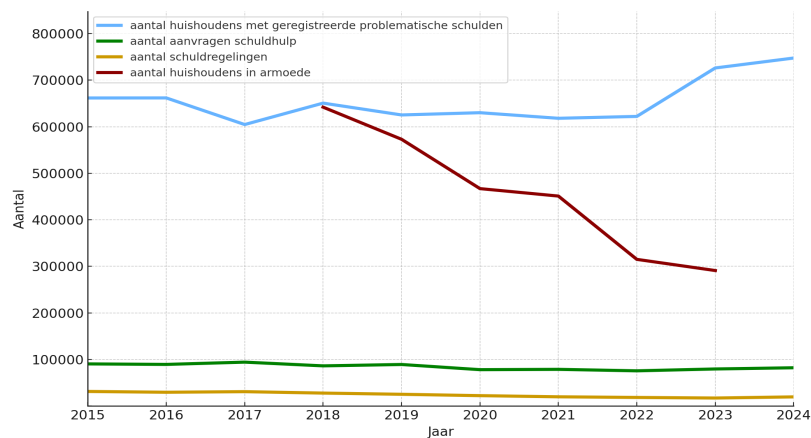
²⁵ NVVK jaarverslagen 2015-2025

²⁶ NVVK jaarverslagen 2015-2025

elkaar zijn verweven en in dat licht met elkaar meebewegen.²⁷ De Nederlandse cijfers tonen een heel ander beeld: terwijl de schuldenproblematiek licht stijgt, is de armoede in de afgelopen vijf jaar ongeveer gehalveerd. En dit roept vragen op. Want zelfs de circa 700.000 pogingen die gemeenten vorig jaar deden om huishoudens met een betalingsachterstand op een van de vastelastenvoorzieningen via vroegsignalering, en dus via telefoontjes, WhatsApp-berichten, huisbezoeken en brieven naar schuldhulp te leiden,²⁸ werken dus niet door in de macrocijfers.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Armoede, schuldenproblematiek en schuldhulp

Mijn veronderstelling is dat we een cruciale factor over het hoofd zien. Een factor die zo gevoelig ligt dat zij wel aan de rand van het voetbalveld en op straat wordt benoemd maar niet in ons discours. Ik heb het over de impact van persoonlijkheidskenmerken op zowel het ontstaan van schulden als, en misschien ook wel vooral, op het beroep op hulp, op uitval en op terugval. Het gegeven dat we ondanks die enorme hoeveelheid nieuwe wetgeving en beleid de schuldenproblematiek maar niet weten te temmen maakt onrustig. En die onrust werkt door in een behoefte aan daden. En, zo zal ik zo uitwerken, in een bereidheid om, ook als de onderbouwing bijzonder wankel is, toch stevig in te grijpen in onder meer de verhaalsrechten van schuldeisers.

²⁷ European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers. (2023) *Study on European consumers' over-indebtedness and its implications*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Eurofound. (2020) *Addressing household over-indebtedness*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. (2024) *Employment and Social Developments in Europe 2024*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

²⁸ Vroonhof, P., Kruis, T., de Groot, M., Tissing, H., Oomkens, R., Van der Meulen, B., & Tonnon, S. (2025). *Wetsevaluatie vroegsignalering in de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening: Eindrapport 2 juni 2025*. Zoetermeer/Utrecht: Panteia/Hogeschool Utrecht

5 De balans blijft verschuiven

Halvering van de duur van schuldregelingen

In juni 2022 behandelde de Tweede Kamer een wetsvoorstel om de doorstroom tussen de minnelijke en wettelijke schuldhulpverlening te bevorderen.²⁹ Het wetsvoorstel maakte onderdeel uit van de schuldenaanpak waarmee beoogd werd de omvang van de schuldenproblematiek fors terug te dringen.³⁰ Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel diende de PvdA een amendement in om de duur van de wettelijke schuldregeling te halveren van 36 naar 18 maanden. Zij verwoordde daarmee een wens die eerder al door D66 was geuit bij monde van een motie.³¹ Uit de Motie, de Memorie van Toelichting³² en het amendement³³ is op te maken dat wordt beoogd het gebruik van de wettelijke schuldsanering te stimuleren en mensen sneller te voorzien van een schone lei.

In deze interventie vanuit de politiek is de wens te herkennen echt iets te betekenen voor de aanpak van de schuldenproblematiek. De stevige ingrepen in het verhaalsrecht in 2021 hadden weliswaar veel betekent voor de situatie van mensen met schulden, maar in de macrocijfers was, zoals ik toonde, geen verschil te zien. De hoop was dat het openbreken van de Wsnp hier wellicht soelaas in kon bieden. Er bestond voor deze goed bedoelde wijziging echter geen enkele onderbouwing op basis waarvan verondersteld kon worden dat zij zou leiden tot meer aanmeldingen voor schuldhulpverlening, noch vanuit wetenschap noch vanuit praktijk. Zoals er ook geen indicaties waren dat de duur van de schuldregeling uitval in de hand werkte. De minister raadde het amendement in juni 2022 dan ook af en vroeg partijen uit het veld om een reflectie.³⁴ Het veld was vrijwel unaniem: een halvering van de duur van wettelijke schuldregelingen bevordert de doorstroom niet.

Ook de NVVK, branchevereniging voor schuldhulpverlening en sociaal bankieren, ontraadde het amendement in de consultatie: er was nooit onderzocht of mensen de driejaarstermijn ervoeren als belemmering, uit het werkveld kwamen daar in ieder geval

²⁹ Wet tot wijziging van de Faillissementswet ter verbetering van de doorstroom van de gemeentelijke schuldhulpverlening naar de wettelijke schuldsaneringsregeling natuurlijke personen, Stb. 2023, 87.

³⁰ Kamerstukken II 2021-2022 24 515 nr. 643, p 18 Het wetsvoorstel maakte deel uit van de Aanpak geldzorgen, armoede en schulden

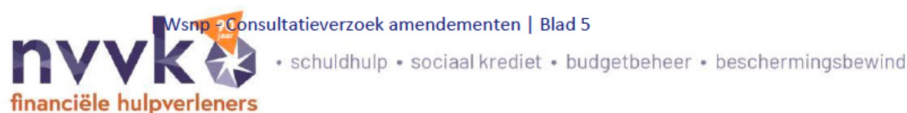
³¹ Kamerstukken II 2020-2021 35 570 nr. 21

³² Kamerstukken II 2021-2022 35 915, nr 3 p2

³³ Kamerstukken II 2022-2023 35 915, nr 30 (vervanging van nr 28)

³⁴ Kamerstukken II 2021-2022 35 915, nr 89, item 7

geen signalen over. Het voorstel had volgens haar letterlijke tekst: “een hoog trial-and-errorgehalte”; het kon, zoals zij letterlijk schreef: “de spijker op de kop slaan of de plank volledig missen.”³⁵ Desondanks besloot de Tweede Kamer begin 2023 de duur van de wettelijke regelingen – en daarmee de opbrengst voor crediteuren – te halveren. Al een half jaar nadat de halvering was geëffectueerd, meldde de NVVK dat er geen toename zichtbaar was in het beroep op schuldhulp.³⁶

In de laatste rapporten over de Wsnp, zoals ‘Aansluiting gezocht’ en ‘Hindernisbaan zonder finish’ is de termijn van de Wsnp-regeling echter nergens benoemd. Wel benoemd is dat schuldenaren (onnodig) lang in ‘voortrajecten’ blijven hangen en er te weinig maatwerk geboden wordt. In hoeverre hulpvragers de termijn van 3 jaar als een te hoge lat ervaren die hen weerhoudt om een Wsnp-aanvraag te doen, dan wel een minnelijke schuldregeling te aanvaarden, is nooit onderzocht. Vanuit het werkveld horen we dat ook hier geen sprake zal zijn van een standaard antwoord: voor sommigen erg lang, door anderen juist gewenst vanwege goede begeleiding.

Ik zie in dit voorbeeld een goed bedoelde poging maar ook wel een risico. Want wanneer wordt een wens tot verbetering een tunnelvisie?

6 Onjuiste beelden vertroebelen het debat

Emine maakte ons al deelgenoot van de impact die schuldenproblematiek kan hebben op de gezondheid en het welzijn van degenen die er mee worstelen. En wie de documentaire *Alleen tegen de staat* kijkt, waarin dappere toeslagenmoeders hun verhaal doen, zit verbijsterd en vol afgrijzen op de bank.³⁷ De persoonlijke en maatschappelijke kosten van schuldenproblematiek zijn zo hoog dat het voor mij en een heel aantal van u zo voor de hand ligt te voorzien in een stevige schuldenaanpak. Dit is een manier van kijken die we niet met heel Nederland delen.

³⁵ Kamerstukken II 2022/23, 35 915, nr. 16 (brief van de minister voor Rechtsbescherming, 11 november 2022)

³⁶ NVVK nieuwsbericht. Geraadpleegd op 15 november 2025. <https://www.nvbk.nl/nieuws-detail/2023/11/07/Aantal-schuldregelingen-sinds-wetwijziging-nog-niet-toegenomen>

³⁷ <https://www.npodoc.nl/documentaires/2021/09/alleen-tegen-de-staat.html>

Een jaar geleden verscheen er op NU.nl een interview met mij over de impact van schulden.³⁸ Dat leverde 1.571 reacties op.

Veel reageerders, onder wie Geertje_G, vonden dat mensen met schulden dat vooral aan zichzelf te danken hebben. Zij staat daarin niet alleen: uit landelijke

peilingen blijkt dat slechts 11 procent van de Nederlanders vindt dat de overheid hoge schulden moet kwijtschelden als mensen financieel in de knel komen; tweede is daartegen.³⁹

Betrokkenheid bij mensen met schulden en de wens echt van betekenis te zijn, moeten dus hun weg vinden in een samenleving waarin het draagvlak beperkt is. In

die context is het zoeken naar argumenten en ontstaat wellicht en onbewust soms de neiging om maatregelen, zoals de halvering van de schuldregeling, op de gok erdoor te duwen. Ook ik heb in de wens bij te dragen aan een effectieve aanpak waarschijnlijk wel eens beelden wat versimpeld, vergroot of argumenten langer gebruikt dan eigenlijk verantwoord was. En hoe goed bedoeld ook, dit schuurt. Er worden, uit naar wat ik aanneem oprechte betrokkenheid bij ons onderwerp, ook wel veel dingen gezegd of gesteld die niet kloppen.

Ik geef hier zes voorbeelden waarvan ik er drie kort en drie wat langer uitwerk. Zo wordt door tal van partijen, waaronder de Nationale Ombudsman, al jaren gezegd dat de overheid de grootste schuldeiser is.⁴⁰ Er is geen onderzoek dat deze claim onderbouwt en

Geertje_G

ma 21 oktober 2024 om 10:31u

^ ...

"Neem bijvoorbeeld een zzp'er in de thuiszorg die zich niet goed heeft verzekerd en medische klachten krijgt.

Ja, sneu. Maar ook dat is je eigen keuze. Je kiest ervoor ZZP'er te worden, en je kiest er vervolgens voor je niet goed te verzekeren.

Al met al is er echt maar een kleine groep mensen die er niks aan kan doen. Het overgrote deel heeft het aan zichzelf te danken.

Respect 👍 33

³⁸ <https://www.nu.nl/economie/6332023/eenmaal-in-armoede-groeien-de-problemen-geldzorgen-maken-ziek.html> Geraadpleegd op 27 november

³⁹ Goderis & Verbeek-Oudijk (2024) *Sociale en culturele ontwikkelingen 2024*. In: Hoofdstuk 9 *bestaanszekerheid*. Den Haag: SCP, p 10 Flanderijn. (2019) *De persoonlijke financiën van Nederland: Een onderzoek naar betalen, contact met incassobureaus en deurwaarders en probleemschulden*. Rotterdam: Flanderijn.

⁴⁰ Nationale ombudsman (2024) *Hoe eerder, hoe beter: Vroegsignalering van schulden door gemeenten* (Rapport 2024/005). Den Haag: Nationale ombudsman p. 3 Nationale ombudsman (2013) *In het krijt bij de overheid: Verstandig invorderen met oog voor maatschappelijke kosten* (Rapport 2013/003). Den Haag: Nationale ombudsman p. 4 en 12. Nationale ombudsman (2019) *Invorderen vanuit het burgerperspectief: Onderzoek naar knelpunten die burgers ervaren bij het invorderen van schulden door de overheid* (Rapport

tegelijkertijd zijn er wel twee die het tegendeel uitwijzen.⁴¹ Deze onderzoeken laten zien dat als mensen een beroep doen op schuldhulp er in het schuldenpakket gemiddeld een hoger bedrag open staat bij private schuldeisers dan bij de overheid én dat er in termen van aantallen gemiddeld meer vorderingen van private schuldeisers in een pakket zitten dan het aantal vorderingen van de overheid. Op tal van plekken wordt ook nog steeds gezegd dat het sociaal minimum ontoereikend is. Terwijl de Nibud-berekeningen van afgelopen zomer, weliswaar met een aantal kanttekeningen, een ander beeld laten zien.⁴² Een derde voorbeeld is de stelling dat het gemiddeld vijf jaar duurt voordat mensen de stap naar hulp zetten. Dit beeld bleef veel te lang rondwaren. Het dateert uit onderzoek dat ik in 2011 uitvoerde maar dook tot afgelopen jaar nog altijd op allerlei plekken op.

De problematiek is niet zonder meer verdrievoudigd

Een vierde voorbeeld is de oproep die Divosa vorig jaar deed om vanwege de forse toename van de schuldenproblematiek te komen tot een brede aanpak.⁴³ De aanleiding voor deze oproep was de constatering in een rapport uit het door het Rijk gefinancierde programma Schouders Eronder dat de schuldenproblematiek in de afgelopen dertig jaar met een factor drie zou zijn toegenomen.⁴⁴ Die conclusie kan niet zo getrokken worden, want in de afgelopen dertig jaar veranderden we de definitie van problematische schulden zo vaak dat we helemaal niet in staat zijn om dit soort decennia overbruggende vergelijkingen te maken. In het rapport werd dit wel in een voetnoot opgemerkt, alleen bereikte die voetnoot blijkens de oproep van Divosa de buitenwereld niet.

divosa

Forse toename schulden, brede aanpak nodig

Schuldhulpverlening

Laatste update: 11 juni 2024

In 30 jaar tijd is het aantal huishoudens met problematische schulden met een factor drie toegenomen. Het gaat nu om meer dan 720.000 huishoudens, bijna 9 procent van de bevolking. Voor hulpverleners is het steeds moeilijker geworden om mensen uit de schulden te helpen, ondanks alle inspanningen. Schulden hebben tal van oorzaken die veelal buiten de invloedssfeer liggen van de individuele professional.

In 1992 gold een schuldsituatie als problematisch als het betalen van rente op één of meer leningen samen ging met problemen bij het betalen van de vaste lasten; schulden waren

2019/005). Den Haag: Nationale ombudsman p. 8 (Let op in deze laatste wordt de overheid één van de grootste schuldeisers genoemd)

⁴¹ Ministerie van Financiën. (2024). *Naar een beter werkende schuldenketen: IBO problematische schulden*. Den Haag: Ministerie van Financiën. Berenschot. (2024, 27 juni). Memo [Bijlage 15 bij Naar een beter werkende schuldenketen: IBO problematische schulden]. Berenschot. Jungmann, N., Oomkens, R., Madern, T., & Bartsch, M. (2021) *Ophogingen: Eindrapport*. Zoetermeer/Utrecht: Panteia/Hogeschool Utrecht

⁴² Nibud voorbeeldbegrotingen juli 2025 en <https://www.nibud.nl/nieuws/is-de-nibud-missie-volbracht/> Geraadpleegd 18 november 2025

⁴³ Divosa <https://www.divosa.nl/nieuws/forse-toename-schulden-brede-aanpak-nodig> Geraadpleegd op 11 november 2025

⁴⁴ HvA (2024) *Financiële dienstverlening; toen, nu en straks*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam

toen vooral een kwestie van overkreditering.⁴⁵ Ruim tien jaar later keken we daar echt anders naar. Schulden waren een sociaal probleem dat samenhang met armoede. We gingen naast kredieten ook andere achterstanden meenemen in het onderzoek en beperkten ons tot de groep mensen met een inkomen tot 150 procent van de bijstandsnorm.⁴⁶ Toen duidelijk werd dat schulden ook bij hogere inkomens veel voorkomen, verschoof de definitie opnieuw. Vanaf 2008 gingen we het aantal huishoudens schatten op basis van risicofactoren.⁴⁷ En sinds 2015 bepaalt het CBS de aantallen op basis van registraties van achterstanden bij onder meer UWV, SVB, CAK, CJIB, gemeenten en BKR.⁴⁸ U hoort het al, vooral registraties van overheden die in de schuldenpakketten niet in de meerderheid zijn.

Als je alleen de cijfers naast elkaar legt, lijkt er sprake van een forse toename. Je negeert dan alleen wel dat de opeenvolgende onderzoeken steeds andere probleemdefinities gebruikten: eerst actuele betalingsproblemen bij rente, daarna capaciteitsmodellen⁴⁹ en vervolgens risico-indicatoren en nu registergegevens. Op basis van zulke verschillende datasets kun je niet zomaar concluderen dat het aantal huishoudens met problematische schulden is verdrievoudigd.

We zijn gaandeweg onze metingen vooral gaan baseren op wat administratief beschikbaar is. En dit roept de vraag op wat we eigenlijk meten. De vraag “Wanneer is een schuld problematisch voor het functioneren van een huishouden?” is een hele andere dan “Welke registraties kunnen we koppelen?” Tegen de achtergrond van alle inspanningen om schulden terug te dringen, dringt zich überhaupt de ongemakkelijke vraag op: wat eigenlijk de waarde is van de huidige definitie die ons zo’n onrustig gevoel geeft, die alleen zicht biedt op een deel van de achterstanden en niet is gekoppeld aan inkomen en vermogen van huishoudens? En daarvan afgeleid: hoe groot is überhaupt de groep die

⁴⁵ Kamerstukken II 1991-1992 22 538 nr 4 p 5-6 Vermeulen, H., Dirven, H. J., Kersten, A., & Euwals, R. (1992) *Financiële problemen, schulden en problematische schuldsituaties in Nederland: Omvang, verdeling, determinanten en dynamiek*. Den Haag: VUGA

⁴⁶ Kamerstukken II 1995-1996 24 515 nr 2 p 10 Serail, T. (2004) *Schulden: een (on)dragelijke last? Problematische schulden bij huishoudens tot 150% van het netto-sociaalminimum in 2003*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies

⁴⁷ Vroonhof, P. M. J., de Ruig, L. S., & van Ommeren, C. M. (2009) *Huishoudens in de rode cijfers: Omvang en kenmerken van huishoudens met (een risico op) problematische schulden*. Zoetermeer: Panteia/EIM.

⁴⁸ CBS <https://dashboards.cbs.nl/v5/SchuldenproblematiekInBeeld/> Geraadpleegd op 29 november 2025

⁴⁹ Een capaciteitsmodel definieert problematische schulden door de afloscapaciteit van een huishouden af te zetten tegen de schuldenlast.

hulp nodig heeft bij problematische schulden?⁵⁰ En dus ook: hoe groot is het niet-gebruik nou werkelijk?

De onderbouwing van de MvT deugt niet

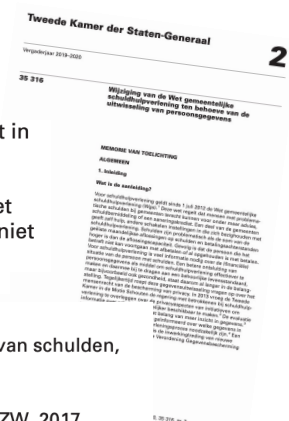
Ik geef nog een vijfde voorbeeld. In dit geval van een wel zeer gebrekkige onderbouwing in een Memorie van Toelichting. In 2019 diende de staatssecretaris van SZW een wetsvoorstel in om de Wet gemeentelijke schuldhulpverlening te wijzigen. Een belangrijk doel was om vroegsignalering een wettelijke taak van gemeenten te maken. In de Memorie van Toelichting staat letterlijk dat vroegsignalering gaat over mensen die nog niet in beeld zijn bij de gemeente en mogelijk niet weten dat ze hulp kunnen krijgen; dat veel gemeenten de afgelopen jaren ervaring hebben opgedaan met vroegsignalering; en dat eerder beginnen met het oplossen van problemen en het bereiken van deze burgers 'blijkt te werken'.⁵¹

Vroegsignalering

. Bij vroegsignalering gaat het om personen die nog niet in beeld zijn bij de gemeente en die mogelijk ook niet weten dat ze hulp kunnen krijgen. De afgelopen jaren is in veel gemeenten ervaring opgedaan met vormen van vroegsignalering. Eerder beginnen met het oplossen van problemen en het bereiken van burgers die niet of nog niet in beeld zijn, blijkt te werken.¹²

¹² Zie onder meer:

- Amsterdam: Vroeg Eropaf. Businesscase vroegsignalering en preventie van schulden, Panteia, 2014
- Evaluatie Wet gemeentelijke schuldhulpverlening, Berenschot, 2016
- Vroegsignalering problematische schulden door gemeenten, Inspectie SZW, 2017
- Vroegsignalering Schulden; lessen uit de praktijk, Schouders eronder, 2018

Ter onderbouwing van deze claim wordt verwezen naar vier onderzoeken. In drie van de vier aangehaalde rapporten, waaronder een rapport van de inspectie van het eigen ministerie, staat echter dat niet bekend is wat vroegsignalering oplevert. Er staat het 'blijkt te werken' maar dat wordt dus helemaal niet met onderzoek onderbouwd. En dat is pijnlijk.

⁵⁰ Zie ook deze discussie over de complexiteit van definities. D'Alessio, G., & Iezzi, S. (2013) *Household over-indebtedness: Definition and measurement with Italian data* Bank of Italy Occasional Paper No. 149

⁵¹ Tweede Kamer II 2019-2020 35 316 nr. 3 p 3

Vroegsignalering blijkt te werken

- ✓ **1 Amsterdam: Vroeg Eropaf. Businesscase vroegsignalering en preventie van schulden, Panteia, 2014 p.6**
In 2013 meldden de 6 woningcorporaties van Amsterdam gezamenlijk 2.953 betalingsachterstanden in het centraal meldpunt. Daarnaast werden er 7.602 meldingen gedaan vanuit massacrediteuren. **De Madi's wisten hiervan bijna 6.000 meldingen binnen 28 dagen te 'bereiken'.**
- ✗ **2 Evaluatie Wet gemeentelijke schuldhulpverlening, Berenschot, 2016 p. 71**
Tot slot geeft het onderzoek aan dat, met de huidige manier van registreren van signalen, nog niet is aan te geven wat met de ingezette methoden van vroegsignalering bereikt wordt.
- ✗ **3 Vroegsignalering problematische schulden door gemeenten, Inspectie SZW, 2017 p.9**
Met de huidige manier van registreren van signalen kan de Inspectie niet aangeven wat met de ingezette methoden van vroegsignalering bereikt wordt.
- ✗ **4 Vroegsignalering Schulden; lessen uit de praktijk, Schouders eronder, 2018**
Harde cijfers over resultaten (achtergronden probleem, doorverwijzing, duurzaam resultaat ed.) ontbreken nog. Die zijn wel nodig voor besluiten over continuering.

We werken met een definitie met beperkingen. Het halveren van de schuldregeling leidde voorsnog niet tot de beoogde toeloop, de overheid is niet de grootste schuldeiser en bij de invoering van de wettelijke taak was er nauwelijks onderbouwing dat vroegsignalering zou werken.

In mijn zoektocht naar een verklaring hoe het komt dat er zoveel beelden in omloop zijn die niet kloppen, kom ik tot de optimistische hypothese dat ze zijn ingegeven door de behoefte om echt van betekenis te zijn voor mensen met schulden.

De gemiddelde schuldregeling leverde schuldeisers doorgaans nog 5 à 10 procent van hun vordering op; na de halvering is dat dus 2,5 à 5 procent – als er al iets wordt uitgekeerd.⁵² Vroegsignalering brengt maar weinig mensen naar de schuldhulp, maar elke toeleiding is er één, en je kunt je afvragen hoeveel kwaad de gebruikte beelden dan werkelijk doen. Als wetenschapper heb ik moeite met deze niet kloppende beelden. Als mens en misschien ook wel als politiek dier, betrokken bij het voorkomen en aanpakken van schulden, kijk ik er ook wel wat milder naar. Want alles wat we voor mensen met schulden bereiken, kunnen we toch beschouwen als winst? Het is een mildheid die een wetenschapper niet past en die ook een risico in zich draagt. Te weten dat ik, terwijl ik beter weet, vandaag niet een zesde punt aan de orde zou stellen dat, in tegenstelling tot de voorgaande vijf punten, wel echt problematisch is. Ik heb het over het inzicht dat pech in het leven, life-events en een laag inkomen maar een deel van de verklaring zijn voor de schuldenproblematiek. Dat ik vanuit betrokkenheid bij mensen met schulden en met de

⁵² Kamerstukken 2022-2023 36 260 nr. 2 p. 5 Heckers, M. (2020) De opbrengst van de wettelijke schuldsaneringsregeling in een juister perspectief. *WSNP Periodiek*, 11(1), p. 3–6

hete adem van de publieke opinie in mijn nek, niet uitspreek dat persoonlijkheidskenmerken ook een belangrijke rol spelen bij het ontstaan van schuldsituaties.

7 Persoonlijkheidskenmerken: risicofactor voor schulden

Nederlands onderzoek laat zien dat wie laag scoort op consciëntieusheid en emotionele stabiliteit een tien keer zo groot risico loopt op betalingsachterstanden dan wie daar hoog op scoort.⁵³ Dit verschil is voor ongeveer een derde te verklaren door verschillen in financiële keuzes, voor ongeveer een derde door verschillen in financieel inzicht en impulsief koopgedrag, en slechts voor een kwart door verschillen in inkomen, inkomensschokken, werk en gezondheid. Het onderzoek laat zien dat verschillen in betalingsproblemen veel sterker samenhangen met persoonlijkheid en geldgedrag dan met de hoogte van het inkomen. Dit sluit aan bij onderzoek van de WRR waaruit blijkt dat mensen met weinig zelfcontrole beduidend vaker melden dat zij financiële problemen en betalingsachterstanden hebben dan mensen met veel zelfcontrole. Na correctie voor leeftijd, opleiding en inkomen blijkt zelfcontrole minstens zo'n belangrijke factor in het risico op financiële problemen en betalingsachterstanden als opleidingsniveau, en ook hier belangrijker dan het netto-inkomen.⁵⁴ Daarmee wordt de aanname dat een laag inkomen op zichzelf schulden veroorzaakt stevig uitgedaagd.

Ook internationaal onderzoek laat zien dat persoonlijkheidskenmerken de kans op schulden stevig verhogen. Een Europese studie onder ruim 500.000 mensen uit 31 landen laat zien dat drie Big-Five-trekken – neuroticisme, extraversie en agreeableness – systematisch samenhangen met schulden, betalingsachterstanden en financieel welzijn, óók na correctie voor inkomen, leeftijd en opleiding.⁵⁵

Persoonlijkheidskenmerken zijn de relatief duurzame patronen in onze gedachten, gevoelens en gedragingen, die onze neiging weerspiegelen om onder bepaalde

⁵³ Parise, G., & Peijnenburg, K. (2019) *Noncognitive abilities and financial distress: Evidence from a representative household panel*. *Review of Financial Studies*, 32(10), 3884–3917. Kernresultaten: p. 3884–3886 (intro en samenvatting), detailtabellen p. 3914–3915 (appendix)

⁵⁴ Tiemeijer, W. (2016) *Eigen schuld? Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden* (WRR-Verkenning 33). Den Haag / Amsterdam: WRR / Amsterdam University Press. P44

⁵⁵ Lobão, J., & Ashqar, R. I. (2025) *The Influence of Personality Traits on Household Financial Decisions: Evidence from 31 European Countries*. *Revista Galega de Economía*, 34(1)

omstandigheden op bepaalde manieren te reageren.⁵⁶ Ze zijn voor een belangrijk deel erfelijk, relatief stabiel maar niet onveranderlijk.⁵⁷ Het onderzoek dat ik hier vandaag aanhaal wijst grofweg vier persoonlijkheidskenmerken aan die van aanzienlijke tot grote invloed zijn op de kans dat iemand in de schulden komt.

Concreet zijn dit ⁵⁸ een korte termijnfocus⁵⁹ (zelfcontrole, impulsiviteit en tijdsperspectief), consciëntieusheid (planmatig, plichtsgetrouw en georganiseerd),⁶⁰ emotionele instabiliteit

⁵⁶ Roberts, B. W. (2009) Back to the future: Personality and Assessment and personality development. *Journal of Research in Personality*, 43(2), 137–145 p140

⁵⁷ Bleidorn, W., Hopwood, C. J., Back, M. D., Denissen, J. J. A., Hennecke, M., Hill, P. L., Jokela, M., Kandler, C., Lucas, R. E., Luhmann, M., Orth, U., Roberts, B. W., Wagner, J., Wrzus, C., & Zimmermann, J. (2021) Personality trait stability and change. *Personality Science*, 2, e6009. Polderman, T. J. C., Benyamin, B., de Leeuw, C. A., Sullivan, P. F., van Bochoven, A., Visscher, P. M., & Posthuma, D. (2015) Meta-analysis of the heritability of human traits based on fifty years of twin studies. *Nature Genetics*, 47(7), 702–709.

⁵⁸ Ik heb geprobeerd vier te onderscheiden clusters te formuleren. Ik realiseer me dat er conceptuele overlap zit tussen 1 en 2 (zelfcontrole versus consciëntieusheid) en deels ook tussen 1 en 4 (impulsiviteit versus beloningsgevoeligheid). Ik gebruik toch deze indeling omdat ik denk dat zij de rol van gedrag en de verschillende soorten gedrag die van invloed zijn op de kans dat iemand in de schulden komt op een toegankelijke wijze ondersteunt.

⁵⁹ Lea, S. E. G. (2021) *Debt and overindebtedness: Psychological evidence and its policy implications*. Social Issues and Policy Review, 15(1), 146–179. Tiemeijer, W. (2016) *Eigen schuld? Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden*. Verkenning 33. Den Haag: WRR / Amsterdam University Press. Achtziger, A., Hubert, M., Kenning, P., Raab, G., & Reisch, L. A. (2015) *Debt out of control: The links between self-control, compulsive buying, and real debts*. Journal of Economic Psychology, 49, 141–149. Gathergood, J. (2012) *Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness*. Journal of Economic Psychology, 33(3), 590–602. Fernández-López, S., Castro-González, S., Rey-Ares, L., & Rodeiro-Pazos, D. (2024) *Self-control and debt decisions relationship: Evidence for different credit options*. Current Psychology, 43, 340–357. Strömbäck, C., Lind, T., Skagerlund, K., Västfjäll, D., & Tinghög, G. (2017) *Does self-control predict financial behavior and financial well-being?* Journal of Behavioral and Experimental Finance, 14, 30–38. Ottaviani, C., & Vandone, D. (2011) *Impulsivity and household indebtedness: Evidence from real life*. Journal of Economic Psychology, 32(5), 754–761. Frigerio, M., Ottaviani, C., & Vandone, D. (2020) *A meta-analytic investigation of consumer over-indebtedness: The role of impulsivity*. International Journal of Consumer Studies. volume 44(4), 328–342

⁶⁰ Parise, G., & Peijnenburg, K. (2019). *Noncognitive abilities and financial distress: Evidence from a representative household panel*. Review of Financial Studies, 32(10), 3884–3919. Kautz, T., Heckman, J. J., Diris, R., ter Weel, B., & Borghans, L. (2014) *Fostering and measuring skills: Improving cognitive and non-cognitive skills to promote lifetime success* (OECD Education Working Papers, No. 110). OECD Publishing. Brown, S., & Taylor, K. (2014) *Household finances and the “Big Five” personality traits*. Journal of Economic Psychology, 45, 197–212. Letkiewicz, J. C., & Fox, J. J. (2014) *Conscientiousness, financial literacy, and asset accumulation of young adults*. Journal of Consumer Affairs, 48(2), 274–300. Mosca, I., & McCrory, C. (2016) *Personality and wealth accumulation among older couples: Do dispositional characteristics pay dividends?* Journal of Economic Psychology, 56, 1–19. de Ridder, D. T. D., Lensvelt-Mulders, G., Finkenauer, C., Stok, F. M., & Baumeister, R. F. (2012). *Taking stock of self-control: A meta-analysis of how trait self-control relates to a wide range of behaviors*. Personality and Social Psychology Review, 16(1), 76–99. Duckworth, A. L., Weir, D., Tsukayama, E., & Kwok, D. (2012). *Who does well in life? Conscientious adults excel in both objective and subjective success*. Frontiers in Psychology, 3, Article 356. Otero-López, J. M., & Villardefrancos Pol, E. (2013) *Compulsive buying and the five factor model of personality: A facet analysis*. Personality and Individual Differences, 55(5), 585–590. Donnellan, M. B., Conger, K. J., McAdams, K. K., & Neppl, T. K. (2009). *Personal characteristics and resilience to economic hardship and its consequences: Conceptual issues and empirical illustrations*. Journal of Personality, 77(6), 1645–1676.

(stress-gevoelig, hoog neuroticisme en vermijdend temperament)⁶¹ en gevoeligheid voor prikkels (beloningsgevoeligheid en extraversie).⁶²

De rol van persoonlijkheidskenmerken bij uitval, terugval en coaching

Deze persoonlijkheidskenmerken spelen niet alleen een rol bij het ontstaan van schulden, maar ook bij uitval en terugval. In een Britse studie op basis van 60.000 dossiers in de schuldhelpverlening wordt zelfcontrole als een belangrijke factor voor uitval genoemd.⁶³ Het eerder aangehaalde Nederlandse onderzoek stelt dat bij financiële problemen die zijn te herleiden tot persoonlijkheidskenmerken de kans op herhaling na maatregelen zoals betalingsuitstel of kwijtschelding groot is.⁶⁴

⁶¹ Parise, G., & Peijnenburg, K. (2019) Noncognitive abilities and financial distress: Evidence from a representative household panel. *Review of Financial Studies*, 32(10), 3884–3917.

Kuhnen, C. M., & Melzer, B. (2018) Non-cognitive abilities and financial delinquency: The role of self-efficacy in avoiding financial distress. *Journal of Finance*, 73(6), 2837–2869. Kuhnen, C. M., Samanez-Larkin, G. R., & Knutson, B. (2013) Serotonergic genotypes, neuroticism, and financial choices. *PLoS ONE*, 8(1), e54632. Xu, Y., Beller, A. H., Roberts, B. W., & Brown, J. R. (2015) Personality and young adults' financial distress. *Journal of Economic Psychology*, 51, 92–103. Donnellan, M. B., Conger, K. J., McAdams, K. K., & Neppl, T. K. (2009) Personal characteristics and resilience to economic hardship and its consequences. Conceptual issues and empirical illustrations. *Journal of Personality*, 77(6), 1645–1676. Lobão, J., & Ashqar, R. I. (2025). *The influence of personality traits on household financial decisions in an international setting: Evidence from 31 European countries*. *Revista Galega de Economía*, 34(1), 1–22. Donnelly, G., Iyer, R., & Howell, R. T. (2012) The Big Five personality traits, material values, and financial well-being of self-described money managers. *Journal of Economic Psychology*, 33(6), 1129–1142. Jenkins, R., Bhugra, D., Bebbington, P., Brugha, T., Farrell, M., Coid, J., Fryers, T., Weich, S., Singleton, N., & Meltzer, H. (2008) Debt, income and mental disorder in the general population. *Psychological Medicine*, 38(10), 1485–1493. Sweet, E., Nandi, A., Adam, E. K., & McDade, T. W. (2013) The high price of debt: Household financial debt and its impact on mental and physical health. *Social Science & Medicine*, 91, 94–100. Richardson, T., Elliott, P., & Roberts, R. (2013) The relationship between personal unsecured debt and mental and physical health: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(8), 1148–1162. Reading, R., & Reynolds, S. (2001) Debt, social disadvantage and maternal depression. *Social Science & Medicine*, 53(4), 441–453.

⁶² Brown, S., & Taylor, K. (2014) Household finances and the “Big Five” personality traits. *Journal of Economic Psychology*, 45, 197–212. Lobão, J., & Ashqar, R. I. (2025) *The influence of personality traits on household financial decisions in an international setting: Evidence from 31 European countries*. *Revista Galega de Economía*, 34(1), 1–22. Hirsh, J. B. (2015) Extraverted populations have lower savings rates. *Personality and Individual Differences*, 81, 162–168. Oehler, A., Wendt, S., Wedlich, F., & Horn, M. (2018) Investors' personality influences investment decisions: Experimental evidence on extraversion and neuroticism. *Journal of Behavioral Finance*, 18, 56–65. Thompson, E. R., & Prendergast, G. P. (2015) The influence of trait affect and the Five-Factor Model of personality on impulse buying. *Personality and Individual Differences*, 76, 216–221. Otero-López, J. M., & Villardefrancos Pol, E. (2013) Compulsive buying and the five factor model of personality: A facet analysis. *Personality and Individual Differences*, 55(5), 585–590. Faber, R. J., & O'Guinn, T. C. (1992) A clinical screener for compulsive buying. *Journal of Consumer Research*, 19(3), 459–469. Lo, H. Y., & Harvey, N. (2011) Shopping without pain: Compulsive buying and the effects of creditcard availability in Europe and the Far East. *Journal of Economic Psychology*, 32(1), 79–92. Wittmann, M., & Paulus, M. P. (2008) Decision making, impulsivity and time perception. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(1), 7–12.

⁶³ Nurcan, N. A., & Bičáková, A. (2010) *Self-control and debt: Evidence from data on credit counselling* (Department of Economics Discussion Paper No. 504). University of Oxford, Department of Economics.

⁶⁴ Parise, G., & Peijnenburg, K. (2019) Noncognitive abilities and financial distress: Evidence from a representative household panel. *Review of Financial Studies*, 32(10), 3884–3917. P3910

Ook relevant in dit kader is te wijzen op het gegeven dat onderzoek laat zien dat gratis, vrijwillige coaching tot zelfselectie leidt: mensen met een korte-termijnfocus slaan een aanbod eerder af dan mensen met een lange-termijnfocus. Daardoor komt coaching vaker terecht bij de groep die al relatief vaardig is.⁶⁵ Verplicht stellen klinkt misschien als een optie maar is weinig vruchtbaar. Onderzoek laat namelijk ook zien dat het effect van verplicht gestelde coaching erg beperkt is.⁶⁶

De nieuwe kleren van de keizer

Terwijl ik het voorgaande uitsprak voelde ik me hoogst ongemakkelijk. In de eerste plaats omdat ik in al die jaren onderzoek zoveel mensen sprak die zo diep in de problemen zaten, dat het benoemen van gedrag als belangrijke mede-veroorzakende factor bijna voelt alsof ik hen de schuld geef van hun situatie. En dat is niet wat ik hier doe. Groot ongemak ook omdat schuldenproblematiek verweven is geraakt met het toeslagenschandaal waarin de Belastingdienst discrimineerde, de rechterlijke macht haar vrij spel gaf en families intergenerationeel zwaar zijn beschadigd. Gedrag speelde bij het ontstaan van deze schuldsituaties geen enkele rol. Ik voel ook ongemak omdat wat ik net zei en nog ga zeggen in een verkeerd frame geplaatst kan gaan worden door wie het wil misbruiken.

Stilte

Mijn rede draagt de titel ‘De nieuwe kleren van de keizer’. Dit sprookje draait om het collectieve ongemak dat iedereen ziet dat de keizer geen kleren aan heeft en dat niemand zich er comfortabel bij voelt dat te zeggen.⁶⁷ Ik heb me bij het voorbereiden van deze rede ook wel echt afgevraagd hoe mijn boodschap dat we de invloed van

⁶⁵ Meier, S., & Sprenger, C. (2008). *Discounting financial literacy: Time preferences and participation in financial education programs* (IZA Discussion Paper No. 3507). Institute for the Study of Labor (IZA).
Bhattacharya, R., Gill, A., & Stanley, D. (2016) The effectiveness of financial literacy instruction: The role of Individual Development Accounts participation and the intensity of instruction. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 27(1), 20–35.
Debbich, M. (2015) *Why financial advice cannot substitute for financial literacy?* Banque de France Working Paper.
Stolper, O. A., & Walter, A. (2017) Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *Business Research*, 9(1), 1–32.

⁶⁶ Peetz, J., & Davydenko, M. (2021). Financial self-control strategy use: Generating personal strategies reduces spending more than learning expert strategies. *Journal of Experimental Social Psychology*, 97.
Ntoumanis, N., Ng, J. Y. Y., Prestwich, A., Quested, E., Hancox, J. E., Thøgersen-Ntoumani, C., Deci, E. L., Ryan, R. M., Lonsdale, C., & Williams, G. C. (2021) A meta-analysis of self-determination theory-informed intervention studies in the health domain: Effects on motivation, health behavior, physical, and psychological health. *Health Psychology Review*, 15(2), 214–244.
Hudson, N. W., Fraley, R. C., Chopik, W. J., & Briley, D. A. (2020) Change goals robustly predict trait growth: A mega-analysis of a dozen intensive longitudinal studies examining volitional change. *Social Psychological and Personality Science*, 11(6), 723–732.

⁶⁷ Andersen, H.C. (1928) *Sprookjes van H.C. Andersen*. Werelduitgave. Deel 1 (vert. Martha van Eeden-van Vloten). Met illustraties van Axel Mathiesen. Scheltema & Holkema's Boekhandel, Amsterdam (4de, vermeerderde druk) pp 35-40

persoonlijkheidskenmerken moeten verwerken in onze beleidstheorie en de boodschap dat we mede in samenhang hiermee de verhaalsrechten niet verder moeten beperken gaat vallen. Ervaringen op onder meer LinkedIn en in het debat over het nulaanbod leerde mij hoe er in dit veld soms op de man wordt gespeeld, en hoe emoties kunnen worden ingezet om bij de inhoud weg te komen.

Wellicht roept mijn verhaal over het belang van persoonlijkheidskenmerken allerlei gedachten bij u op. U protesteert misschien tegen wat ik net zei omdat u denkt dat ik persoonlijkheidskenmerken en de impact van stress door elkaar haal. Of wellicht heeft u het gevoel dat ik externe factoren als oorzaak van schulden bagatelliseer. Om misverstanden te voorkomen geef ik op deze beide punten graag eerst nog wat extra toelichting voordat ik verder ga.

Verhouding tot onder meer life events, laaggeletterdheid en LVB

Nare en onvoorziene gebeurtenissen zoals ontslag, ziekte, pech en een laag inkomen zijn belangrijke voorspellers van schulden. Net als laaggeletterdheid⁶⁸, een licht verstandelijke beperking⁶⁹, financieel misbruik, mentale problematiek⁷⁰ of functioneren in een materialistische cultuur.⁷¹ De gemeenschappelijke deler in deze omstandigheden is dat ze mensen in een financieel kritieke situatie brengen. En in die situatie vormen persoonlijkheidskenmerken zoals zelfcontrole, consciëntieusheid en vermijdend

⁶⁸ Keizer, M. (2019) *Lezen ≠ Begrijpen: De invloed van beperkte leesvaardigheid op de omgang met financiële problemen* (eindrapport). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen Dominguez Alvarez, L., Kerckhaert, A., & Van der Valk, I. (2018) *Laaggeletterdheid en schulden: Verkenning van de invloed van laaggeletterdheid op schulden*. Rotterdam: Ecorys, in opdracht van Stichting Lezen & Schrijven Christoffels, I., Baay, P., Bijlsma, I., & Levels, M. (2016). *Over de relatie tussen laaggeletterdheid en armoede*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs / Stichting Lezen & Schrijven

⁶⁹ van Dam, R., Jungmann, N., van Geuns, R. C., & den Hartogh, V. (2018) *Mensen met een Licht Verstandelijke Beperking en schulden: herkennen en begeleiden: Onderzoeken naar schuldenproblematiek en LVB*. Schuldsanering, 2018(4), 19–22 Jungmann, N., Kaal, H., den Hartogh, V., & Fermin, B. (2018) *LVB, schulden en werk: Verkenning van de ondersteuningsbehoefte van mensen met een licht verstandelijke beperking bij de aanpak van financiële problemen ter bevordering van hun arbeidsmarktparticipatie*. Den Haag, Nederland: SBCM van Dam, R. (2025) *Financiële redzaamheid en schulden bij mensen met een licht verstandelijke beperking*. Participatie en Herstel. (Online gepubliceerd via GGZ Digitaal.)

⁷⁰ Ten Have, M., Tuithof, M., van Dorsselaer, S., de Beurs, D., Jeronimus, B., de Jonge, P., & de Graaf, R. (2021) The bidirectional relationship between debts and common mental disorders: Results of a longitudinal population-based study. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 48(5), 810–820 Knispel, A., Zwanenburg, B., Kroon, H., & Hulsbosch, L. (2023) *Financiële situatie van mensen met ernstige psychische aandoeningen*. Factsheet panel Psychisch Gezien. Utrecht, Nederland: Trimbos-instituut.

⁷¹ Garðarsdóttir, R. B., & Dittmar, H. (2012) The relationship of materialism to debt and financial well-being: The case of Iceland's perceived prosperity. *Journal of Economic Psychology*, 33(3), 471–481. Maison, D., & Adamczyk, D. (2020) The relations between materialism, consumer decisions and advertising perception. *Procedia Computer Science*, 176, 2526–2535. Leandro, J. C., & Botelho, D. (2022). Consumer over-indebtedness: A systematic review. *Journal of Business Research*, 145, 535–551.

temperament wel een heel belangrijke verklaring voor wie er wel en wie er niet in financiële problemen terecht komt. Niet iedereen die onverzekerd van een ladder valt, die gaat scheiden of die rond moet komen van een laag inkomen, komt in de schulden terecht. Ik bagatelliseer hier vandaag dus niet de rol van externe omstandigheden op het ontstaan van schulden en ontken dus ook niet de grote invloed van economische crises of consumptiedruk op het ontstaan van schuldenproblematiek. Zoals ik ook niet impliceer dat het versterken van de positie van kwetsbaren op de arbeidsmarkt, het openbreken van de woningmarkt, het herinrichten van het toeslagenstelsel of het tegengaan van verleidingen in de vorm van Buy now Pay Later of online gokken niet van belang zou zijn.

Wat ik wel doe, is expliciet verwoorden dat we onder ogen moeten durven zien dat persoonlijkheidskenmerken een belangrijke rol spelen bij de kans dat mensen in een financieel kritieke situatie in de problemen komen. Onderzoekers die zich met dit onderwerp bezighouden adviseren dan ook dat we ten aanzien van financiële producten, hulpverlening en regelgeving meer differentiëren naar persoonlijkheidsprofiel. Zij waarschuwen dat anders de meest kwetsbare persoonlijkheidstypen structureel in te risicovolle schuldposities terechtkomen.⁷² In dit kader onderzoekt de Wereldbank bijvoorbeeld samen met banken en microfinanciers in Ethiopië en Peru wat de waarde is van psychometrische kredietbeoordeling, waarbij persoonlijkheidskenmerken als ordelijkheid, doorzettingsvermogen, eerlijkheid, initiatief en risicohouding worden gemeten bij ondernemers zonder kredietgeschiedenis of onderpand. In beide experimenten vergroot de psychometrische kredietbeoordeling de toegang tot krediet zonder duidelijk slechtere terugbetalingsprestaties dan bij vergelijkbare reguliere leningen. Het is interessant te leren dat persoonlijkheidskenmerken blijkbaar beleidsmatig bruikbaar kunnen zijn als aanvullend screeningsinstrument, mits vanzelfsprekend zorgvuldig toegepast.⁷³

De verleiding is misschien groot om, net als in het sprookje van de keizer, de rol van persoonlijkheidskenmerken hier in Nederland buiten beeld te houden. De vraag is echter of we onszelf, en belangrijker nog, misschien wel heel veel huishoudens, dan de kans ontnemen op maatregelen die meer opleveren in het terugdringen van de problematiek dan het verder beperken van verhaalsrechten.

⁷² Lobão, J., & Ashqar, R. I. (2025) *The Influence of Personality Traits on Household Financial Decisions: Evidence from 31 European Countries*. Revista Galega de Economía, 34(1). P16

⁷³ Alibhai, S., Cassidy, R., Goldstein, M., & Papineni, S. (2022) *Evening the credit score? Impact of psychometric loan appraisal for women entrepreneurs* (Policy Research Working Paper No. 10230). World Bank. Arraiz, I., Bruhn, M., Ruiz Ortega, C., & Stucchi, R. (2017) *Are psychometric tools a viable screening method for small and medium-size enterprise lending? Evidence from Peru* (Policy Research Working Paper No. 8276). World Bank.

Relatie tussen persoonlijkheidskenmerken en chronische stress

Ik merkte net ook op dat u wellicht denkt dat ik in de war ben met de impact van chronische stress. De neurowetenschappen hebben ons de afgelopen periode geleerd dat chronische geldstress een stevige wissel trekt op de gezondheid, het welzijn en het gedrag van mensen met schulden.⁷⁴ Chronische stress werkt gedrag in de hand dat vergelijkbaar is met gedrag dat ontspringt aan persoonlijkheidskenmerken zoals lage zelfcontrole, lage consciëntieusheid en een vermijdend temperament. Het onderzoek dat ik vandaag onder uw aandacht breng is vrij expliciet op dit punt: de persoonlijkheidskenmerken en daarvan afgeleide gedragingen gaan aan de schulden vooraf. In het Nederlandse onderzoek laten de onderzoekers zien dat volwassenen die laag scoren op consciëntieusheid en emotionele stabiliteit in de daaropvolgende jaren (tot vijf jaar later) vaker betalingsachterstanden hebben dan volwassenen die hier hoog op scoren, wederom ook als rekening wordt gehouden met inkomen en opleiding.

Ik zei het zojuist al even. Ik voel me vandaag ongemakkelijk, omdat wat ik zeg makkelijk in een verkeerd frame kan belanden. De persoonlijkheidskenmerken waar ik vandaag aandacht voor vraag zeggen – om met Rutger Bregman te spreken – niets over de vraag of mensen wel of niet deugen. Ze zeggen vooral iets over iemands vermogen tot zelfregulatie in een bepaalde context. Vaak wordt het gedrag waar ik vandaag aan refereer “ongemotiveerd” genoemd. Maar dat verwacht een uitvoeringsprobleem (niet goed kunnen organiseren, plannen, doorzetten, met verleidingen omgaan) met een motivatieprobleem (iets niet belangrijk vinden of niet willen).

Mijn punt dat we gedrag vaak buiten beeld laten bij het verklaren van schuldenproblematiek, is dus geen victim blaming. We doen mensen tekort als we gedrag dat samenhangt met persoonlijkheidskenmerken – zoals BTW niet op tijd afdragen of de post heel onregelmatig openen – wegzetten als ongemotiveerd. We doen ze óók tekort als we negeren dat persoonlijkheidskenmerken sterke voorspellers zijn van wie in financiële problemen komt. Dan onzeggen we juist hen de context, ondersteuning en bescherming die nodig is om niet in de schulden te raken, of er weer uit te komen.

⁷⁴ Bregman, R. (2019). *De meeste mensen deugen: Een nieuwe geschiedenis van de mens*. De Correspondent.

8 De balans niet verder fundamenteel verschuiven

In de afgelopen periode hadden persoonlijkheidskenmerken geen plek in onze aanpak. We verlaagden de drempels voor schuldhulp en beperkten de bevoegdheden van schuldeisers in de hoop dat de schuldenproblematiek en het niet-gebruik zouden afnemen. In de cijfers leverde het ons niets op. De verleiding is groot om het pad dat we nu al een aantal jaar bewandelen verder af te lopen en ook de komende periode in te zetten op het verlagen van de drempels en verder beperken van de bevoegdheden. Met in mijn achterhoofd het besef dat we een mogelijk belangrijke verklarende factor buiten beeld hielden, denk ik echter dat we de verhaalsrechten van schuldeisers niet verder moeten beperken. Ik benoem hier kort mijn drie belangrijkste argumenten.

Respecteer het recht op verhaal

Om te beginnen: natuurlijk is er nog winst te boeken. Sociaal incasseren is geen algemeen toegepaste norm in de private sector en ook overheden hebben echt nog wel een aantal stappen te zetten. Maar nu het bestaansminimum geborgd begint te raken en de verhaalsrechten in 2021 zo stevig zijn beknot, resteert er in mijn optiek weinig argumentatie om de verhaalsrechten nog verder te beperken zonder de kern van het verhaalsrecht – toegang tot executie, reële opbrengst en procedureel evenwicht – te beschadigen.

Breng proportionaliteit en motivering niet in het geding

Ten tweede is het de vraag of een verdere verschuiving van de balans en daarvan afgeleid verdere beperkingen van de bevoegdheden van schuldeisers nog geschikt, nodig en fair zijn als de maatregelen er niet toe leiden dat schuldenproblematiek aantoonbaar afneemt. Zeker zolang we de persoonlijkheidskenmerken buiten beschouwing laten, en dus met een onvolledige en dus niet deugdelijke beleidstheorie werken.

Tart moral hazard en maatschappelijk draagvlak niet

Mijn derde argument heeft betrekking op de toekomst: als beleid te eenzijdig inzet op bescherming van mensen met schulden en maatschappelijk draagvlak en misbruikrisico's negeert, bestaat de kans dat dit op enig moment contraproductief wordt en juist tegenmaatregelen gaat uitlokken.

9 Onderzoeks- en beleidsaanbevelingen

Ik mag de Bregstein-leerstoel nog 1,5 jaar vervullen. In september 2027 geef ik het stokje door aan een opvolger. Aan het eind van deze rede schets ik, graag kort wat mogelijke implicaties zijn van mijn verhaal. Ik heb geproblematiseerd dat we de schuldenproblematiek misschien zo graag willen oplossen dat we soms wat onzorgvuldig zijn in onze claims en statements. Ik heb in dat licht persoonlijkheidskenmerken ingebracht als ontbrekend onderdeel in de beleidstheorie en als argument om de fundamentele balans tussen schuldeisers en mensen met schulden in ieder geval in de nabije toekomst niet verder te verschuiven. Ik hoop de waarde van mijn veronderstelling, dat we meer gaan bereiken als we de impact van persoonlijkheidskenmerken onder ogen durven te zien, de komende jaren verder te verkennen en uit te werken met collega-onderzoekers, beleidsmakers en politici. Als eerste aanzet werk ik vandaag vier concrete implicaties uit.

Werk veel maatregelen uit het nationaal programma verder uit

De kanttekeningen die ik plaats bij het huidige beleidsnarratief en de onderbouwing van het gevoerde beleid betekent niet dat alle beleidsvoornemens de prullenbak in kunnen. Integendeel. Ook als we de beleidstheorie verrijken met de inzichten uit deze rede blijft een belangrijk deel van de voornemens uit het Nationaal Programma Armoede en Schulden overeind. Denk aan de voorgenomen maatregelen om betaaldatas te harmoniseren, het armoedebelief te vereenvoudigen en het voornemen te gaan voorzien in een collectief afbetalingsplan en een zorgplicht van gerechtsdeurwaarders. De laatste twee maatregelen tasten de verhaalsrechten niet fundamenteel aan en zorgen ervoor dat vorderingen niet worden verhoogd met te vermijden kosten. Door meer aandacht te hebben voor het collectief van schuldeisers, kan het stelsel van invordering efficiënter worden ingericht, wat in het belang is van zowel de schuldeiser als mensen met schulden.

Ontwikkel veel meer maatregelen gericht op de context

Ten tweede is het van belang dat we nog veel meer dan wel al doen gaan inzetten op het nemen van maatregelen die aangrijpen op de context waarin schulden ontstaan. Dit vraagt een onderzoekslijn op zichzelf. Als ik probeer om twee kleine voorbeelden al concreet te maken dan kan ik me voorstellen dat zo'n onderzoekslijn bijvoorbeeld zou kunnen opleveren dat we gemeenten verplichten om als uit GBA-wijzigingen blijkt dat iemand gaat samenwonen dat de Dienst Toeslagen pro-actief de betekenis voor de toeslagen checkt. In plaats van dat we van mensen verwachten dat ze daar zelf aan

denken als ze bij hun geliefde intrekken. Ook kunnen we overwegen om zzp'ers en andere zelfstandigen, net zoals we nu al bij uitzendpartijen doen, verplichten dat zij een geblokkeerde G-rekening hebben zodat zij de BTW altijd apart hebben staan voor de Belastingdienst. Het wetsvoorstel pro-actieve dienstverlening kan hier van betekenis worden.

Geef persoonlijkheidskenmerken een plek in de aanpak, educatie en coaching

De derde implicatie van mijn verhaal vraagt ook nog best het nodige onderzoeks- en ontwikkelwerk. We staan voor de opgave te gaan begrijpen wat de impact is van persoonlijkheidskenmerken zoals lage zelfcontrole en lage consciëntieusheid op het niet-gebruik van hulp, uitval en terugval. Door beter te gaan begrijpen hoe persoonlijkheidskenmerken doorwerken in deze zaken, kunnen we een aanpak vormgeven waarbij een lage zelfcontrole of consciëntieusheid niet meer de kans vergroot verstoken te blijven van hulp. In het verlengde hiervan staan we ook voor de opgave om de traditionele financiële educatie en budgetcoaching door te ontwikkelen. Van financiële educatie gericht op kennisoverdracht weten we dat het weliswaar waardevol is maar dat de doorwerking in gedrag beperkt is.⁷⁵ Daarbij zetten mensen met een lage zelfcontrole kennis gemiddeld genomen nog wat minder vaak om in gedrag.⁷⁶ Dit maakt dat we, als we serieus rekening willen houden met de impact van persoonlijkheidskenmerken, we binnen financiële educatie ook moeten gaan werken aan persoonlijkheidsontwikkeling.

Dit geldt ook voor budgetcoaching. De huidige vrijwillige opzet leidt, zoals ik al even aanhaalde, waarschijnlijk tot ongewenste zelfselectie. Juist de mensen met een sterke korte-termijnfocus zeggen het vaakst “nee” tegen gratis, vrijwillige budgetcoaching. En als coaching verplicht wordt, is het effect maar beperkt. Wetenschap leert ons dat er verschillen zitten in de inspanningen die nodig zijn om lage zelfcontrole,⁷⁷ lage consciëntieusheid⁷⁸ en een vermijdend temperament te beïnvloeden. De eerste vraagt

⁷⁵ Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., & Urban, C. (2022). Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors. *Journal of Financial Economics*, 145(2), 255–272.

⁷⁶ Strömbäck, C., Lind, T., Skagerlund, K., Västfjäll, D., & Tinghög, G. (2017). Does self-control predict financial behavior and financial well-being? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 14, 30–38.

⁷⁷ Frieze, M., Frankenbach, J., Job, V., & Loschelder, D. D. (2017). Does self-control training improve self-control? A meta-analysis. *Perspectives on Psychological Science*, 12(6), 1077–1099. De Ridder, D. T. D., Gillebaart, M., & Frieze, M. (2020). 40 self-control interventions. In R. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of human motivation* (2nd ed., pp. 589–608). Oxford University Press. Cobb-Clark, D. A., Dahmann, S. C., Kamhöfer, D. A., & Schildberg-Hörisch, H. (2022) *The predictive power of self-control for life outcomes*. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 197, 725–744

⁷⁸ Roberts, B. W., & DelVecchio, W. F. (2000) The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126(1), 3–25. Specht, J., Egloff, B., & Schmukle, S. C. (2011) Stability and change of personality across the life course: The impact of age and

doorgaans aanmerkelijk minder inspanning dan de tweede en zeker dan de derde. Kortom, als we willen dat financiële educatie en budgetcoaching meer of misschien wel echt rendement gaat opleveren, en we geloven dat persoonlijkheidskenmerken een belangrijke rol spelen bij schuldenproblematiek, zullen we de opzet en aanpak nog flink moeten doorontwikkelen.

Grijp actief in ter bescherming

De vierde implicatie ligt politiek en juridisch het meest gevoelig. Want als we het aandurven om de impact van persoonlijkheidskenmerken op de kans op financiële problemen te onderkennen, dan moeten we ook durven nadenken over het nemen van maatregelen om mensen tegen zichzelf te beschermen. Deze rede is bijna ten einde en ik wil hier aan het eind niet gevoed door tijdsdruk een verkeerd beeld oproepen. Ik pleit niet voor risicoprofielen in een veld dat verweven is met het toeslagenschandaal. Wel voor het durven aangaan van het gesprek op grond van welke concrete gedragingen, we vrijheden wellicht moeten beperken. Kunnen we de banken vragen of zij naar aanleiding van feitelijke achterstanden de vaste lasten zodra een inkomen is gestort direct apart te zetten voor betaling op een later moment? Is het nuttig om na te denken of we de vrijwillige wachttijden voor aankopen die de OECD in overweging geeft, zouden willen voorzien van een wettelijk kader zodat zij ook opgelegd kunnen worden?⁷⁹ Of kunnen we een creditcheck op Europese leest vormgeven? Spannende vragen die ook een stevige ethische doordenking behoeven.

Dankwoord

Het curatorium van de Bregstein-leerstoel durfde het aan een bestuurskundige te benoemen tot bijzonder hoogleraar privaatrecht. Daarvoor dank ik haar en de M.H. Bregstein-stichting van harte. Deze misschien wat onconventionele keuze gaf mij de ruimte een belangrijk privaatrechtelijk vraagstuk op een meer rechtssociologische wijze te doordenken.

Ik dank Rosanne Oomkens, André Moerman, Nick Huls, mijn collega-onderzoekers en iedereen waar ik mee mag samenwerken in al die projecten, op al die congressen en in de

major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(4), 862–882

⁷⁹ International Organization of Securities Commissions, & Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018) *The application of behavioural insights to financial literacy and investor education programmes and initiatives*. Paris, France: OECD Publishing. P24

trainingen gespreksvaardigheden die ik geef, voor jullie constante voeding van mijn denken: jullie hebben mij scherper en moediger gemaakt. Ik dank Bram Buik voor ons jarenlange contact dat mij onder meer op het spoor zette dat naar deze plek leidde.

Het verwerken van de impact van persoonlijkheidskenmerken op het ontstaan en voortduren van schuldenproblematiek in onze beleidstheorie is geen academische vingeroefening. Ik denk oprecht dat het zowel voor mensen met schulden als voor schuldeisers een echte bijdrage kan leveren aan een effectievere, rechtvaardigere en socialere aanpak van de schuldenproblematiek.

Ik heb gezegd.